

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

V. IKERGAZTE NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2023ko maiatzaren 17, 18 eta 19a
Donostia, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

Aitortu-PartekatuBerdin 3.0

GIZARTE ZIENTZIAK ETA ZUZENBIDEA

**Euskal Herriko Unibertsitateko
Hezkuntzaren Museoko urtekarien
balioa Hezkuntzaren Historiarako
lehen mailako iturri gisa**

*Irati Amunarriz-Iruretagoiena,
Aintzane Rodríguez Poza eta
Peio Manterola Pavo*

211-218 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.v.02.26>

ANTOLATZAILEA:

BABESLEAK:

LAGUNTZAILEAK:

Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntzaren Museoko urtekarien balioa Hezkuntzaren Historiarako lehen mailako iturri gisa

Irati Amunarriz-Iruretagoiena, Aintzane Rodríguez-Poza, Peio Manterola-Pavo
UPV/EHUko Hezkuntzaren Museoa, Manuel Lardizabal, 2, 20018 Donostia, Gipuzkoa
irati.amunarriz@ehu.eus

Laburpena

Erakunde askok memoriak, urtekariak, aktak etab. idazten dituzte egindako lanen berri emateko. Ez da desberdina hezkuntza-erakundeen kasuan, XIX. mendearen amaieraz gozotik hainbat motatako memoriak egin baitituzte: ikuskaritzakoak, oposizio-aldikoak, praktiketakoak... Duela gutxi arte gutxietsiak izan badira ere, gero eta egile gehiago dira, iturri gisa duten balioaz ohartuta, Hezkuntzaren Historia arloko hainbat ikerketatan iturri nagusi gisa erabiltzen hasi direnak. Mota askotariko memoriaren ekoizpen horren baitan, urtekariak topa ditzakegu. Azken hauek lehen mailako iturri gisa duten balioa nabarmendu nahi da dagokigun ekarpenean.

Hitz gakoak: Urtekariak, Hezkuntzaren Historia, iturri berriak

Abstract

Most institutions write memoirs, yearbooks, minutes, and so on to give an account of the work carried out, and this is no different in the case of educational institutions, which have produced memoirs of several kinds since the end of the 19th century: inspection memoirs, memoirs of competitive examinations and so on. Although rarely used to date, there are many authors who, convinced of their value as a documentary source, have begun to use them as a primary source in different research projects in the field of the History of Education. Within this production of memoirs of several kinds, we find the yearbooks. This contribution aims to highlight the value of them as a primary source.

Keywords: Yearbooks, History of Education, new sources

1. Sarrera eta motibazioa: Hezkuntzaren Historiarako iturri berrien bila

XX. mendearen amaieraz gozotik, hezkuntzako historialariek, iturri berrien erabileraren gorakada eragin dute (Barceló et al., 2016), iturri klasikoek —lege-testu eta dokumentazio ofizialek (Moll & Sureda, 2020)— nahiz hauen erabilpenek zituzten mugen ondorioz (Depaepe & Simon, 2005; Meda, 2012) ordura arte ezkutuan egon ziren gaiak azalertzeko (Depaepe & Simon, 2005; López, 2013). Hala ere, dagokigun jakintza-arloko hainbat aditu bat datoz irakaskuntzan diharduten hainbat ordena eta kongregazio erlijiosok zuzentzen dituzten ikastetxe pribatuekin lotuta dauden isiltasunak azpimarratzearekin. Euren aburuz, hezkuntzaren historialari gehienentzat ikastetxe horien inguruko ikerketa ezinezkoa suertatzen da erakunde hauen dokumentu-iturrien irisgarritasun ezaren ondorioz (Amunarriz et al., 2022a; Bernad, 1984; Dávila & Naya, 2008, 2017; Dávila et al., 2016b; Hijano, 2021; Llano, 2021; Moll & Sureda, 2020; Tiana, 1994). Problematika horrek, aipatutako ikastetxeen inguruko ia bibliografia guztia, erakunde horiekin nolabaiteko lotura duten pertsonen —ordena edo/eta kongregazioko kideek, ikastetxe bereko ikasle ohiek, etab.— argitaratutakoa izatea ekarri du (Moll & Sureda, 2020).

Aipaturiko egoerak, iturri berrien balioa handitzen du, aztergai ditugun ikastetxeen inguruko ikerketa berritzaileak egiteko ezinbestekoak suertatzen direnez gero (Tiana, 1994). Izan ere, egia bada ere irakaskuntzan diharduten hainbat ordena eta kongregazio erlijiosok zuzentzen dituzten ikastetxe pribatuen inguruko bibliografia, gehienbat, erakunde historiatu berak edo harekin nolabaiteko lotura duten pertsonen argitaratutako edo/eta finantzatutako argitalpenek osatzen dutela, egia da, era berean, gero eta gehiago direla aztergai berdinen analisira iturri berrien bitartez gerturatzen diren hezkuntzaren historialariak (Moll & Sureda, 2020). Iturri horien artean askotariko memoriak topa ditzakegu.

Erakunde askok, memoriak, urtekariak, aktak etab. idazten dituzte egindako lanen berri emateko. Ez da desberdina izan hezkuntza-erakundeen kasuan; izan ere, XIX. mendearen

amaieraz geroztik askotariko memoriak igorri baitituzte: ikuskaritzakoak (Karakatsani & Nikolopoulou, 2022; Martin & Ramos, 2012; Santander, 2009; Sanz & Rabazas, 2023), oposizio-aldikoak (Barceló et al., 2018; Benso, 2003; Del Pozo et al., 2018), praktiketakoak (Barceló, 2017; Barceló & Rabazas, 2014; Colmenar, 2012; González-Pérez, 2021; Jiménez & Sanchidrián, 2018; Poveda & Rabazas, 2012; Ramos et al., 2018; Sanz & Rabazas, 2020), urtekariak (Amunarriz et al., 2022a, 2022b; Dávila & Naya, 2017; Dávila et al., 2020a, 2020b; Dávila et al., 2016b, 2017; Hijano del Río, 2021; González et al., 2014; Marchesini, 1978, 1980)... Duela gutxira arte, dokumentu horiei, balio historiografiko eskasa egotzi zaie, literatura gris eta administratibo gisa jo eta gutxietsi egin baitira (Amunarriz et al., 2022a). Halaber, orain arte historialariek arreta txikia eskaini badiete ere, gero eta gehiago dira, iturri gisa duten balioaz eta aberastasunaz jabetuta, Hezkuntzaren Historiaren arloko hainbat ikerketatan mota horretako dokumentuak iturri nagusi gisa erabiltzen hasi direnak.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak: Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntzaren Museoko¹ Urtekarien Funtsa

Itxuraz, hezkuntza-erakunde nahiz -eragile desberdinek egindako memoria-mota adina ikerketa-aukera daude. Memoria ekoizpen horren barruan topa ditzakegu, hain zuzen ere, XX. mendean, Espainian, irakaskuntzan diharduten hainbat ordena eta kongregazio erlijiosok zuzentzen zituzten ikastetxe pribatuek ikasturte amaieran urtero argitaratutako urtekariak; zeinek beren lekua aurkitu baitute «iturri berriak» deritzen horien artean, hezkuntzaren historiarako orokorrean, eta, zehazki, ikastetxe erlijioso pribatuen historiarako iturri gisa (Amunarriz et al., 2022a, 2022b; Dávila & Naya, 2017; Dávila et al., 2020a, 2020b; Dávila et al., 2016b, 2017; Hijano del Río, 2021; González et al., 2014).

Urtekariak, ikasturtean zehar izandako gertaera garrantzitsuenei buruzko informazio testual nahiz ikonografikoa ematen digute, aldi hori hartzen duen kronika baten bidez. Aipatu berri ditugun askotariko memoriak ez bezala, urtekariak, batez ere, ikasgelako lau hormetatik kanpo gertatzen denaren berri ematen dute. Hau da, iturri honek, eskola-jardueri buruzko (txangoak, ikasketa-amaierako bidaiak, sariak banatzeko ekitaldiak, festak eta ospakizunak...), eskolaz kanpoko curriculumaren inguruko (eskolaz kanpoko erlijio-jarduerak, kirol-jarduerak eta jarduera artistiko-kulturalak), instalazioei eta horien erreformei dagozkien, eta ikasleei (maila akademikoen banaketa, taldekako argazkiak, emaitza akademikoengatik nabarmendu diren ikasleen argazkiak, etab.) eta ikasle ohiei (ikasle ohien elkarteak, horien oparotasunaren lekuko diren testigantzak —Moll & Comas (2022)—, etab.) buruzko kontakizunak eta argazkiak eskaintzen dizkigu. Gainera, ikastetxeek, dokumentu hau, urteroko maiztasunarekin igortzeak balio erantsia ematen dio iturriari, gai horien guztien bilakaera historikoa aztertzeak aukera ematen baitigu (Amunarriz et al., 2022a).

Hori horrela, Hezkuntzako Azterketa Historiko eta Konparatuen Taldeak —GARAIAN Ikerketa Taldeak— (orain Ikasgaraia), urtekarien edukiaren aberastasunaz jabetuta, dokumentu hauen bilketa egin du urteetan zehar Euskal Herriko Unibertsitateko (UPV/EHU) Hezkuntzaren Museoko² (Amunarriz et al., 2022c; Dávila & Naya, 2022) Urtekarien Funtsa osatzen duen corpus garrantzitsua osatu duen arte. Egun, funts hori 2000 urtekari baina gehiagoko dokumentu-corpus batek osatzen du.

Urtekari horien % 92,1a espainiar Estatuko geografia osoan zehar sakabanatutako ikastetxeek igorri dute, % 5,4a Europako beste herrialde batzuetako ikastetxeek (Britainia Handia, Italia, Frantzia, Belgika eta Portugal) eta gainerakoa Latinoamerikako eta Erdialdeko Amerikako hainbat herrialdeetako ikastetxeek (Kolonbia, Bolivia, Peru, Argentina, Uruguai, Txile, Panama, Nikaragua, Guatemala eta Kuba). Bestalde, bilduma honen azterketari esker egiaztatu ahal izan dugu dokumentu horiek irakaskuntzan diharduten hainbat ordena eta kongregazio erlijiosok

1 <https://www.ehu.es/eu/web/museoeducacion/>

2 Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntzaren Museoa, non ekarpen honen sinatzaile guztiok Ikertzaile

Kontratatu (IK) plaza bat betetzeko aukera izan dugun, 2014ean sortu eta bi urte geroago inauguratu zen, 2016ko urrian.

zuzentzen zituzten ikastetxeek (agustindarrak, kaputxinoak, eskolapioak, frantziskotarrak, jesuitak, lasalianoak, marianistak, maristak, menesiarrak, misiolari klaretiarrak, salestarrak, etab.), eta gehienbat, gizonezkoen ikastetxeek (Espainian XX. mendean igorritako corpusaren % 81,4a dagokio gizonezkoen ikastetxeei) igorri zituztela. Era berean, Espainian, urtekarien ugaritasuna frankismoarekin bat datorrela ikusi dugu, Espainian XX. mendean igorritako corpusaren % 79,2a aldi horri baitagokio. Ondorioz, hainbat adituk, aipatutako aldia irakaskuntzan aritzen ziren ordena eta kongregazio erlijiosoen urrezko aroa izan zela mahaigaineratu dute (Dávila et al., 2020a).

1. irudia. Euskal Herriko Unibertsitateko Hezkuntzaren Museoko Urtekarien Funtsean gordailututa dauden urtekari batzuen azalak

Iturria: Santanderreko La Salle (1952-1953), Bartzelonako Nuestra Señora de la Bonanova (1931-1932), Madrilgo Colegio de Nuestra Señora de las Maravillas (1945-1946) eta Bilboko Colegio de Santiago Apóstol (1938-1939) ikastetxeetako urtekarien azalak.

3. Ikerketaren muina: Urtekariak

Aitzitik, arreta, hizpide dugun iturriaren ezaugarrietan jartzeaz gain, funtzioetan jarriko bagenu, askotariko erabilpenak eman dakizkikegula topatuko genuke, hala nola: ikasle ohien nortasun komuna sendotuko duen memoria kolektibo bat eraikitzearen funtzioa, egungo hezkuntza-proiektua sostengatuko duen diskurtso historiko bat eraikitzen duen artean (Comas & Sureda, 2016); hau da, taldeko kide izatearen sentipenetik abiatuta, ikasleak harekin identifikatuta sentitzea ahalbidetuko duen ikastetxearen irudikapena eskaintzearen funtzioa (Amunarriz, et al., 2022a; Hijano, 2021), alde batetik, kapital soziala sortzeko (Moll & Sureda, 2021), eta bestetik, ikastetxearen nortasun kolektiboa eraiki eta zabaltzeko (Comas & Sureda, 2016). Edo, ikastetxeak, bere ikasleen memorian eta eskola-oroitzapenetan grabatuta geratzea nahi duen erretratua proiektatzeko (Amunarriz et al., 2022a) ohiko argazki-albuma bailitzan eskola-oroitzapenak eraikitzearen funtzioa (González et al., 2014) esaterako. Edota mota bereko beste ikastetxe batzuetatik bereizten dituen kontakizun baten bidez, hots, ordena edo kongregazio jakin bateko ikastetxeak beste ordena edo kongregazio batzuetako ikastetxeetatik bereizten dituzten ezaugarri identitarioen bidez (Dávila, 2011; Ramos et al., 2018), jarduererlijioso jakin batzuez (Dávila et al., 2016a), kirol-jardueraz zein jarduera artistiko-kulturalaz (Amunarriz et al., 2022a) osatutako eskolaz kanpoko eskaintzaren bidez, edo/eta ikastetxeko instalazioen publizitateak ikastetxeari ematen dion prestigioaren bidez (Amunarriz et al., 2022a; Dávila et al., 2016b), ikastetxeak bere marka komertziala eraikitxeari dagokion funtzioa, ikastetxearen nortasuna interesatzen zaion gizarte-eremuan prestigiatu eta zabaltzeko (Fullana et al., 2014). Funtzioak ikusita, argi dago urtekariak eskaintzen duten kontakizuna ikastetxearen interesek baldintzatzen dutela, eta, beraz, ezin dugula begi bistatik galdu zein diren dokumentu honen egileak eta betetzen dituen funtzioak (Amunarriz et al., 2022a; Dávila et al., 2016b). Halere, ekarpen honetan, dokumentu hau Hezkuntzaren Historiarako lehen mailako iturri gisa erabiltzea justifikatzen duten ezaugarriak azpimarratu nahi ditugu, aztergai dugun dokumentu-iturriari buruzko ikerketa-lerro posibleak aipatzen ditugun bitartean (Amunarriz et al., 2022a):

3.1 Urtekariak ikastetxearen marka sortu eta zabaltzeko tresna

Lehenik eta behin, dokumentu horiek gizarte-distintziorako (Bourdieu, 1998) tresna gisa duten balioa kontuan hartuta, urtekariak, garai jakin bateko gizarte- eta hezkuntza-eskaerei erantzuten dien literatura-genero publizista izango lirateke. Ikuspegi horretatik azter liteke, adibidez, ikastetxe horiek eskola-eremuaz egiten duten publizitatea ikastetxeari prestigioa emateko, Dávila et al.-ek (2016b) barnetegiekin egin duten moduan. Helburua, maila sozio-ekonomiko jakin bateko familiek, kontsumitzaile gisa, ikastetxe hori, kontsumo-produktu gisa, aukeratzea litzateke, hezkuntza eskubideaz eta ikastetxea aukeratzeko askatasunaz termino horietan hitz egin badaiteke (Dávila et al., 2016b). Hau da, urtekariak, hots, beren azpiegituren, eraikinen eta abarren marketinerako publizitate-liburuxkek, kasuan kasuko ikastetxeari prestigioa emateko helburua izango lukete (Dávila et al., 2016b); edo beste hitz batzuetan, helburua, maila sozioekonomiko jakin bat duten familia burgesak konbentzitzea litzateke — beren bezero-rolean— beren seme-alaben —etorkizuneko ikasleen— eskolaratzerako ikastetxea aukeratzeko, ikastetxearen azpiegiturek ikastetxeari berari —kontsumo-produktu gisa— eskaintzen zioten prestigioaren bidez.

Nolanahi ere, ez dira hemen amaitzen urtekariak eskaintzen dituzten ikerketarako egokierak. Izan ere, dokumentu horiek ikastetxeko azpiegituz egiten duten publizitatea alde batera utzita, ikastetxeek beren marka komertziala nola eraikitzen zuten aztertzei aukera ere ematen dute; urtekariak, ikastetxeaz sortutako irudi korporatiboa zabaltzen baitzuten ikastetxeak finkatu nahi zuen eragin-eremu sozialean kolegioaren nortasuna prestigiatzeko eta zabaltzeko (Fullana et al., 2014). Hau da, urtekariak, mota bereko beste ikastetxe batzuekiko bereizketa bilatzen duen kontakizun bat zabaltzen dute, ezaugarri bereizgarri desberdinetan oinarritzen diren neurrian. Besteak beste, ordena edo kongregazio jakin bateko ikastetxeak beste ordena edo kongregazio batzuetako ikastetxeengandik bereizten dituzten identitate-ezaugarrietan oinarrituta (Dávila, 2011; Ramos et al., 2018), edota jarduera-erlijioso (Dávila et al., 2016a), kirol-jarduera eta jarduera artistiko-kulturetz osatutako eskolaz kanpoko eskaintza bereizgarrian oinarrituta (Amunarriz et al., 2022a), edo, esaterako, ikastetxearen instalazioen publizitateak ikastetxeari ematen dion prestigioan oinarrituta (Amunarriz et al., 2022a; Dávila et al., 2016b), lehen aipatu dugun moduan.

Dena den, egungo hezkuntza-proiektua justifikatu eta sostengatuko duen diskurtso historiko hori eraikitzeak (Comas eta Sureda, 2016) edo, hobeto esanda, asmatzeak (Ramos & Rabazas, 2019), publizitateaz gain beste helburu batzuk ere baditu; ikasle ohien nortasun komuna sendotuko duen memoria kolektiboa eraikitzei helburua, alegia. Hau da, taldeko kide izatearen sentipena baliatuz, ikasleak harekin identifikatuta sentitzea ahalbidetuko duen ikastetxearen irudikapena eskaintzeko jomuga (Amunarriz, et al., 2022a; Hijano, 2021), alde batetik, etorkizunean baliagarri dakiekeen kapital soziala sortzeko (Moll & Sureda, 2021), eta, bestetik, ikastetxearen nortasun kolektibo bereizgarria eraiki eta zabaltzeko (Comas & Sureda, 2016).

3.2 Urtekariak ikasle ohien oroimena eta eskola-oroitzenak eratzeko baliabide

Beste lan batzuetan aurreratu dugun bezala, dokumentu horiei eskolako oroitzenen eraikitzaile estatusa esleitzen diegu; izan ere, hainbat baliabideren bidez sustatzen duten taldeko kide izatearen sentimendua ahalbidetzen duen ikastetxearen irudikapena eskaintzeari esker, ikasleen etorkizuneko memoria kolektiboa (Halbwachs, 1950) sortzen dute. Horretarako, etorkizuneko memoria osatzeko xedez egindako dokumentu hauek, ageriko interesa erakusten dute taldeko kide izatearen sentsazioa sustatzean, eta horretarako, baliabide ugari baliatzen dituzte. Eskola-kronika, adibidez, protagonista guztien argazkiek eta izen-abizenek zeharkatzen dute; hau da, beste ikastetxe baten aurkako futbol-partida bati buruzko kirol-kronikan, dagokion ikastetxeak irabazi (edo galdu) egin duela aipatzeaz gain, Urliaren golari edo Sandiaren joko aipagarriari esker irabazi duela aipatzen da. Gainera, hezkuntza-komunitate osoaren inguruko albiste nekrologikoak ere jasotzen dituzte (irakasleak, irakasle ez diren langile laguntzaileak, ikasleak, ikasle ohiak, ikasleen eta ikasle ohien senideak); horrek, taldeko kide izatearen sentimendua areagotzen du, hezkuntza-komunitatea senide zuzen gisa tratatzen den heinean, jada ez daudenentzako eskelak, mezak eta abar eskaintzean. Hizpide dugun dokumentuan

etengabe errepikatzen den beste baliabide bat, ikasle ohien oparotasun akademiko, sozial, laboral edo/eta morala frogatzen duten testigantzen eskaintzari dagokio; izan ere, marketinarekin lotura handiagoa duen helburu bat lortzeaz gain (Moll & Comas, 2022)³ beste lan batzuetan ikusi dugun bezala (Amunarriz et al., 2022b), ikasle ohien pertenezia-sentimendua sustatu nahi da, beren ikastetxeak, beraien eskolaldia bukatu ondoren ere, beren garaipenak ospatzen jarraitzen duela ikusten baitute. Hain zen garrantzitsua pertenezia-sentimendua, ezen oso serio hartzen baitzuten inoren hutsunea ez nabarmen geratzea; beraz, taldekako argazkien atalean, ikasleren bat, argazkiak egin ziren egunean —gaixotasunagatik edo beste edozein arrazoiengatik— eskolara ez joanagatik bere taldeko argazkian agertzen ez bada, «beren taldeekin argazkirik atera ezin izan zuten ikasleak» atala eskaintzen da urtekari batzuetan [Urtekaria. Donostiako La Salle Ikastetxea. La Salletar Anaiak. 1957-1958 ikasturteko 3. eta 4. hiruhilekoak eta laburpena, 14. or.], edo collage bidez gehitzen da falta den ikaslearen argazkia dagokion taldekoan [Urtekaria. Donostiako Santa Maria Ikastetxe Katolikoa. Marianistak. 1925eko uztaila, 7. or.]:

2. irudia. Argazkian falta zen ikaslearen argazkia collage bidez gehituta dagokion taldean

Azken batean, partaide izatearen sentimendua baliatuz, ikastetxeek bere ikasleen memorian eta eskola-oroitzapenetan grabatuta geratzea nahi duten erretratua proiektatzen dute urtekarietan (Amunarriz et al., 2022a). Hau da, ikasleen memorian, bizi izandako gertaerak —ikastetxeak gogoratzea nahi dituenak— grabatzera bideratutako dokumentuak dira, eta horrek, eraikitako memoriari buruz hitz egitea ahalbidetzen digu.

4. Ondorioak

Corpusaren azterketari esker, beste hezkuntza-erakunde edo/eta eragile batzuek igorritako askotariko memoria-multzo baten barruan memoria tipologia espezifiko baten kartografia eskaini ahal izan dugu: irakaskuntzan diharduten hainbat ordena eta kongregazio erlijiosok zuzentzen zituzten ikastetxe pribatuak XX. mendean argitaratutako urtekarien kartografia, alegia. Lan horri esker, aztergai dugun iturriaren interpretazio-balioa nabarmendu ahal izan dugu, Hezkuntzaren Historiarako, oro har, eta, zehazki, ikastetxe erlijioso pribatuen azterketarako iturri gisa. Argi dago urtekariak eskaintzen duten kontakizuna ikastetxearen interesek baldintzatzen dutela, baina, dokumentu-iturri horrek aukera ematen du ikastetxe mota horrek zabaldu nahi izan duen eskola-irudikapenaren historia egiteko, eta hori nahikoa arrazoi da dokumentu horiek Hezkuntzaren Historiaren ikerketa-esparruan txertatzeko.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Hizpide dugun ekarpen honetan, etorkizunari begira, hainbat azterketa-aukera identifikatu dira urtekarietatik abiatuta; esate baterako, urtekariak publizitate-liburuxka gisa aztertze

3 Ikasle ohi arrakastatsua ikastetxearen hezkuntza-proiektua aplikatzearen emaitza zuzen gisa aurkeztean, ikastetxearen eta bere hezkuntza-proiektuaren marketina egiten dute, ikastetxeko ikasle izateak berak lanpostu on bat eta emaitza bat bermatuko balitu bezala (Moll & Comas, 2022).

aukera, ikastetxe bakoitzerako marka komertzial jakin bat eratzeko tresna gisa aztertzeo aukera, edo/eta aztertzen ari garen iturrian jasotzen den memoria kolektiboa ikastetxe horietara —urtekariak igorri ziren urte berdinetan zehar— joan ziren ikasle ohien oroitzapenekin gurutzatzeko aukera euren oroitzapenen eraketan urtekariak jokatu duten papera aztertzeo. Horiek dira bederen, doktore-tesi baten eginkizunean aintzakoen hartzen gabiltzan alderdia. Edonola, etorkizun urrunago bati begira, jakinaren gainean gaude zinez interesgarria litzatekeela urtekariaren analisia artxibo lanarekin uztartu eta zenbait ikastetxeren azterketa soziologikoan murgiltzea, batik bat zentro hauek zein ikasle eta familia motei zuzenduta zeuden hobeki konprenitze aldera.

6. Erreferentziak

- Amunarriz, I., Rodríguez, A., Naya, L. M., & Dávila, P. (2022a). Las memorias escolares de centros educativos religiosos: metodología de estudio. In J. M. Hernández (arg.), *La prensa pedagógica de las confesiones religiosas y asociaciones filosóficas* (369-382 or.). Ediciones Universidad Salamanca.
- Amunarriz, I., Dávila, P., & Naya, L.M. (2022b) «Memories of Students and Yearbooks: the Religious Schools in Spain (Twentieth Century)», *The School and Its Many Pasts: School Memories between Social Perception and Collective Representation* Nazioarteko Konferentzian aurkeztutako komunikazioa, Maceratan, 2022ko abenduaren 12-15ean.
- Amunarriz, I., Miguelena, J., Dávila, P. & Naya, L. M^a. (2022c). La infancia como presencia y audiencia en el museo de la educación de la universidad del país vasco. In A. Martínez & E. Jiménez (arg.), *Concepciones didáctico-patrimoniales en torno a la educación, la creatividad y las emociones* (117-126 or.). Verdelís.
- Barceló, G. (2017). La enseñanza primaria en Mallorca (1939-1949). Cultura y prácticas escolares [Tesis doctoral]. Universitat de les Illes Balears.
- Barceló, G., Comas, F. & Sureda, B. (2016). Abriendo la caja negra: la escuela pública española de postguerra. *Revista de Educación*, (371), 61-82.
- Barceló, G., Moll, S., & Sureda, B. (2018). Imagen y práctica escolar en las memorias de oposición del franquismo. El caso de Baleares. In S. González, J. Meda, X. Motilla & L. Pomante (arg.), *La práctica educativa. Historia, Memoria y Patrimonio* (671-682 or.). FahrenHouse.
- Barceló, G., & Rabazas, T. (2014). La escuela en Mallorca durante el franquismo, una aproximación a través de las memorias de prácticas del «Fondo Romero Marín». In F. Comas, S. González, X. Motilla & B. Sureda (arg.), *Imatges de l'escola, imatge de l'educació. Actes de les XXI Jornades d'Historia de l'Educació. Palma, del 26 al 28 de novembre de 2014* (87-99 or.). Universitat de les Illes Balears.
- Benso, M. C. (2003). Las memorias de oposición de catedráticos de Bachillerato: una fuente de indagación de la “cultura docente” en la enseñanza secundaria. In A. Jiménez et al. (arg.), *Etnohistoria de la escuela/XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación, 18-21 junio 2003* (489-500 or.). Universidad de Burgos.
- Bernad, E. (1984). *La instrucción primaria a principios del siglo XX*. IFC.
- Bourdieu, P. (1998). *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto* (M^a. C. Ruiz de Elvira, Trad.). Taurus.
- Colmenar, C. (2012). El fondo Romero Marín del Museo Manuel Bartolomé Cossío. Memorias sobre las prácticas escolares: la educación infantil. In P. L. Moreno & A. Sebastián (arg.), *Patrimonio y Etnografía de la escuela en España y Portugal durante el siglo XX* (197-210 or.). Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo (SEPHE) y Centro de Estudios sobre la Memoria Educativa (CEME) de la Universidad de Murcia.
- Comas, F., & Sureda, B. (2016). Album photographique scolaire, histoire et configuration de l'identité des établissements scolaires: le cas du collège Sant Josep Obrer de Palma. *Encounters in Theory & History of Education*, 17, 119-140.
- Dávila, P. (2011). Las órdenes y congregaciones religiosas francesas y su impacto sobre la educación en España. Siglos XIX y XX. In J. M. Hernández (arg.), *Francia en la educación de la España contemporánea (1808-2008)* (101-159 or.). Ediciones Universidad Salamanca.

- Dávila, P. & Naya, L. M. (2008). Las escuelas de los Hermanos de La Salle en Gipuzkoa. Evolución y tendencias en el alumnado y profesorado (1904-2006). *Ikastaria*, (16), 271-315.
- Dávila, P., & Naya, L. M. (2017). Las memorias escolares como fuente para el estudio de los centros privados religiosos masculinos en España. In A.M. Banadelli, *et al.* (arg.), *XIX Coloquio Historia de la Educación. Imágenes, discursos y textos en Historia de la Educación. Retos metodológicos actuales* (349-352 or.). SEDHE.
- Dávila, P., & Naya, L. M. (2022). Nuevas audiencias en el Museo de la Educación de la Universidad del País Vasco. *Cabás*, (28), 187-206.
- Dávila, P., Naya, L. M., & Miguelena, J. (2020a). Yearbooks as a source in researching school practices in private religious schools. *History of Education & Children's Literature*, XV(2), 219-240.
- Dávila, P., Naya, L. M., & Miguelena, J. (2020b). Les Annuaire Scolaires: la richesse d'une source pour l'histoire de l'école et des élèves. *Encounters in Theory and History of Education*, 21, 253-273.
- Dávila, P., Naya, L. M., & Murua, H. (2016a). Prácticas y actividades religiosas en los colegios privados del País Vasco durante el siglo XX. *Historia y Memoria de la Educación*, 4, 141-175. DOI:10.5944/hme.4.2016.15744
- Dávila, P., Naya, L. M., & Zabaleta, I. (2016b). Internados religiosos: marketing del espacio a través de las memorias escolares. In P. Dávila y L.M.ª Naya (arg.), *Espacios y patrimonio histórico-educativo* (183-207 or.). Erein.
- Dávila, P., Naya, L. M., & Zabaleta, I. (2017). Memory and Yearbooks: An Analysis of Their Structure and Evolution in Religious Schools in 20th Century Spain. In C. Yanes-Cabrera, J. Meda & A. Viñao (arg.), *School Memories. New Trends in the History of Education* (65-79 or.). Springer International Publishing.
- Del Pozo, M. M., Menguiano, C., Comás, F., & Barceló, G. (2018). Las memorias presentadas a las oposiciones como fuente para el estudio de la práctica escolar durante el siglo XX. In S. González, J. Meda, X. Motilla & L. Pomante (arg.), *La Práctica Educativa. Historia, Memoria y Patrimonio* (1049 or.). FahrenHouse.
- Depaepe, M. & Simon, F. (2005). Fuentes y métodos para la historia del aula. In M. Ferraz (arg.), *Repensar la historia de la educación. Nuevos desafíos, nuevas propuestas* (337-364 or.). Biblioteca Nueva.
- Fullana, P., González, S., & Comas, F. (2014). La fotografía en els llibres commemoratius dels centres escolars (1939-1975). In F. Comas, S. González, X. Motilla & B. Sureda (arg.), *Imatges de l'escola, imatge de l'educació. Actes de les XXI Jornades d'Història de l'Educació. Palma, del 26 al 28 de novembre de 2014* (147-157 or.). Universitat de les Illes Balears.
- González, S., Comas, F., & Fullana, P. (2014). La «construcció» del record escolar a través de la fotografia: «deconstrucció» de dos anuaris col·legials. In F. Comas, S. González, X. Motilla & B. Sureda (arg.), *Imatges de l'escola, imatge de l'educació. Actes de les XXI Jornades d'Història de l'Educació. Palma, del 26 al 28 de novembre de 2014* (159-169 or.). Universitat de les Illes Balears.
- González-Peréz, Teresa (2021). Etnografía de la escuela a través de las memorias de prácticas de enseñanza en Canarias (España). *Revista História da Educação* (Online), vol. 25, e101355.
- Halbwachs, M. (1950). *La mémoire collective*. P. U. F.
- Hijano, M.: «Un estudio de las memorias escolares: el Colegio agustino “Los Olivos” de Málaga (1968-1978)», *IX Jornadas Científicas de la Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico Educativo. Siguiendo las huellas de la educación: Voces, escrituras e imágenes en la modernización educativa* jardunaldi zientifikoetan aurkeztutako komunikazioa, Málaga, 2021eko irailaren 9-10ean.
- Jiménez, P. J., & Sanchidrián, C. (2018). Las Memorias de Prácticas de las Escuelas Normales de Málaga como fuente para la Historia de la Educación. In S. González, J. Meda, X. Motilla & L. Pomante (arg.), *La Práctica Educativa. Historia, Memoria y Patrimonio* (385-394 or.). FahrenHouse.
- Karakatsani, D. & Nikolopoulou, P. (2022). «Mémoire des inspecteurs grecs de l'après-guerre. Visions du passé et interprétations dans le présent», *The School and Its Many Pasts: School Memories between Social Perception and Collective Representation* Nazioarteko Konferentzian aurkeztutako komunikazioa, Maceratan, 2022ko abenduaren 12-15ean.

- Llano, A. (2021). La investigación en la historia de la educación del primer tercio del siglo XX. In J. A. González de la Torre (arg.), *El patrimonio histórico educativo: memorias de ayer y reflexiones de hoy* (181-198 or.). Centro de Recursos, Interpretación y Estudios de la Escuela y Consejería de Educación y Formación Profesional del Gobierno de Cantabria.
- López, R. (2013). Historia de la escuela y cultura escolar: dos décadas de fructíferas relaciones. La emergente importancia del estudio sobre el patrimonio escolar. *Cuestiones Pedagógicas*, (22), 17-42
- Marchesini, D. (1978). Gli Annuari delle scuole medie superiori di Parma. In N. Raponi (arg.), *Scuola e Resistenza* (125-132 or.). La Pillota.
- Marchesini, D. (1980). Una fonte per la storia della scuola fascista: gli Annuari di Cremona e Parma. *Rivista di storia contemporanea*, 7(1), 88-111.
- Martín, B. & Ramos, I. (2012). Exposiciones de cuadernos escolares: una aproximación a la historia de la escuela. In P. L. Moreno & A. Sebastián (arg.), *Patrimonio y Etnografía de la escuela en España y Portugal durante el siglo XX* (625-637 or.). Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo (SEPHE) y Centro de Estudios sobre la Memoria Educativa (CEME) de la Universidad de Murcia.
- Meda, J. (2012). La «historia material de la escuela» como factor de desarrollo de la investigación histórico-educativa en Italia. In P. L. Moreno & A. Sebastián (arg.), *Patrimonio y Etnografía de la escuela en España y Portugal durante el siglo XX* (17-32 or.). Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo (SEPHE). Centro de Estudios sobre la Memoria Educativa (CEME) de la Universidad de Murcia
- Moll, S. & Comas, F. (2022). Corporate History or the Education Business. A Case-Study: Sant Francesc De Sales School, Menorca (1939-1945). *Paedagogica Historica*.
- Moll, S. & Sureda, B. (2020). Private religious schools for boys in the Spanish post Civil War period: an analysis through triangulating historical sources. *History of Education & Children's Literature*, XV(2), 29-48.
- Moll, S. & Sureda, B. (2021). La generación de capital social y la conformación de identidades en los colegios de la posguerra española (1939-1945): estudio de la revista escolar Montesión. *Social and Education History*, 10(3), 238-361.
- Poveda, M. & Rabazas, T. (2012). El fondo Romero Marín del Museo «Manuel B. Cossío». Análisis de las memorias de las prácticas de pedagogía. In P. L. Moreno & A. Sebastián (arg.), *Patrimonio y Etnografía de la escuela en España y Portugal durante el siglo XX* (323-336 or.). Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo (SEPHE) y Centro de Estudios sobre la Memoria Educativa (CEME) de la Universidad de Murcia.
- Ramos, S. & Rabazas, T. (2019). The invention of the educational tradition in religious Madrid elite schools. Identity and distinction of the private school culture during Franco's dictatorship. *History of Education & Children's Literature*, 14(1), 333-358.
- Ramos, S., Rabazas, T., & Colmenar, C. (2018). Fotografía y representación de la escuela privada madrileña en el Franquismo: entre la propaganda y el relato. *Historia y Memoria de la Educación*, (8), 397-448.
- Santander, M. (2009). Los libros de visitas de inspección o cómo la educación se entendió desde la inspección y de qué manera se reflejaba en los libros de visita. *Cabás*, (2), 112-124.
- Sanz, C., & Rabazas, T. (2020). La cuestión lingüística en la práctica educativa de la enseñanza primaria en el País Vasco y Navarra durante el franquismo (1950-1959): un estudio a partir de un fondo documental etnográfico. *Educació i Historia*, (35), 75-102.
- Sanz, C. & Rabazas, T. (2023). La materialidad en la práctica educativa durante la dictadura de Primo de Rivera. Espacios, necesidades y usos de los materiales escolares en la enseñanza primaria. Libro de Resúmenes de las X Jornadas Científicas de la SEPHE «Nuevas miradas sobre el patrimonio histórico-educativo: audiencias, narrativas y objetos educativos» (46-47 or.). Centro de Recursos, Interpretación y Estudios de la Escuela.
- Tiana, A. (1994). La escuela Privada. In J. L. Guereña, J. Ruiz & A. Tiana (arg.), *Historia de la Educación en la España contemporánea. Diez años de investigación* (117-139 or.). Centro de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia.